

روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آیات و روایات

فاطمه مهنانی^۱

فاطمه قدیمی

چکیده

این مقاله با هدف شناسایی روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آیات و روایات تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آلت و روایات چیست؟ این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی می‌باشد و روش به کار رفته در آن کتابخانه‌ایی بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع‌آوری داده‌ها، فیش و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. در این مقاله سعی شده است تا دیدگاه قرآن درباره روابط اعضای خانواده مورد بررسی قرار گیرد برای نیل به این مقصود، ابتدا با تعریف واژه ارتباط و خانواده به مهمترین روش‌های ارتباط بین اعضای خانواده در قرآن اشاره شده و آیات مربوطه مورد بررسی قرار گرفته است و ثابت شده است که قرآن به مسئله خانواده توجه ویژه نموده و برای کنار هم قرار گیری اعضای خانواده اهمیت فراوانی قائل شده است.

---

^۱ مدرسه علمیه کوثر علی اباد کتول

انسان موجودی اجتماعی است که پیش از هر چیز به خانواده نیاز دارد، چنان که برای تحقق بخشیدن به فرایند رشد و تکامل خویش به ارتباط با دیگران نیازمند است. نوزاد انسان بیش از هر موجود دیگر نیازمند پدر و مادر و حمایت آن دو می‌باشد و نمی‌تواند به تنها‌یی به زندگی ادامه دهد، با آن که جانداران دیگر می‌توانند پس از تولد نیازهای اولیه خود را تا اندازه‌ای تأمین کنند. در این مسئله گرچه نیازهای جسمی کودک مانند غذا، لباس و مصنوعیت در برابر خطرها مورد نظر است، اما بعد دیگر وجود او یعنی روان و شخصیت کودک نیز اهمیت دارد، زیرا شخصیت و روحیات او نیز در این مرحله شکل می‌گیرد و نخستین سنگ بنای آن گذاشته می‌شود. اهمیت خانواده و نقش آن در جامعه بشری از رهاوید تأمل و تفکر در این دو بعد وجود کودک، آشکار می‌گردد. خانواده یک واحد اجتماعی است که هدف از آن در نگاه قرآن، تأمین سلامت روانی است. از این رو ما در این مقاله روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آیات و روایات را بررسی می‌کنیم.

ارتباط و اعضای خانواده

با توجه به انواع نیازمندی‌هایی که انسان‌ها به یکدیگر دارند می‌توان این را بیان کرد که: اصلی ترین نیاز از بین نیازهای انسان تنها در محیط خانواده تامین می‌شود، زیرا در این محیط است که نیاز تکوینی فرزند به پدر و مادر و نیاز مستقیم زن و شوهر به یکدیگر و نیازهای جنسی و عاطفی آن‌ها به وسیله یکدیگر تامین می‌شود و به آرامش و سکون می‌رسد.

یعنی صرف نظر از تصرف در ماده و اشیاء خارج از وجودشان، خود افراد به هم‌دیگر احتیاج دارند و می‌توانند یکدیگر را به آرامش رسانده و برای رفع نیازهای همدیگر موثر باشند.

جایگاه ارتباطی زن و شوهر در قرآن:

در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که دلالت می‌کند بر این‌که مساله همسر و رابطه جنسی در متن خلقت انسان ملحوظ است.

البته قبول این مطلب نیاز به تعبد ندارد و تأمل در آفرینش انسان نشان می‌دهد که افراد این نوع باید از راه توالد و تناسل بوجود آیند و ناچار می‌باید در متن آفرینش انسان این جهت رعایت شده باشد.

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: همسر انسان از جنس خود انسان قرار داده شده و این یک تدبیر تکوینی الهی است.

برای این‌که نوع انسان باقی بماند «یا ایها الناس اتقوا ربکم الذى خلقکم من نقس واحده و خلق منها روجها و بث منها رجالاً كثيراً و نساءً»^۳

جمله «بث منها» بخوبی دلالت دارد بر این‌که انتشار افراد انسان بر اثر رابطه دو همسر است و این مساله در متن خلقت لحاظ شده است.

بنابر این این عقیده که ازدواج خود به خود یک عمل پلید و شیطانی و دارای ارزش منفی است از نظر قرآن مطرود است.

این عقیده در واقع مستلزم تناقض بین تکوین و تشریع است در حالی که از نظر قرآن کریم بین نظام هستی و نظام اخلاقی تناقضی نیست.

^۳. سوره مبارکه نساء ، آیه ۳۶

ارتباط والدین با فرزندان :

مهم‌ترین رابطه‌ای که بین انسانی با انسان دیگر تحقق می‌یابد رابطه تکوینی فرزند است با پدر و مادر و این که اصل وجود فرزند وابسته به آن‌هاست.

تأثیری که پدر و مادر در پیدایش فرزند دارند، فرزند به هیچ‌وجه درباره آن‌ها نمی‌تواند داشته باشد.

رابطه فرزندان و والدین در قرآن:

تعبیراتی در قرآن کریم هست که بسیار قابل توجه است و اهمیت این مساله را بخوبی روشن می‌کند، از جمله در آیه «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدِينِ أَحْسَانًا»

وظیفه شما بعد از پرستش خدا این است که نسبت به پدر و مادر احسان کنید.

بالاترین چیزی که بر عهده هر انسانی واجب است پرستش خدا است از این بالاتر تکلیفی وجود ندارد، ولی به دنبال این تکلیف بودن فاصله می‌فرماید به والدین هم احسان کنید.

در سوره لقمان بخصوص بر حق مادر بسیار تاکید شده است «وَوَصَّيْنَا الْأَنْسَا بِوَالِدِيهِ حَمْلَتْهُ أَمَهُ وَهُنَّ عَلَى وَهْنٍ»^۴

در روایت شریفه نیز حقوق مادر بیش از حق پدر تعیین شده است.

این آیه نیز بخوبی بیان‌گر همین جهت است. می‌فرماید: مادر در دوران بارداری با زحمت و ناراحتی فرزند را در شکم خود می‌پروراند و بعد از وضع حمل او را شیر می‌دهد.

سپس در ذیل آیه می‌فرماید اول شکر مرا بجای بیاور و بعد شکر پدر و مادر راه این از تعبیرات عجیبی است که مشابه آن در قرآن کریم کمتر یافت می‌شود، که اول شکر خدا را واجب می‌کند بعد هم شکر والدین را و هر دو را متعلق یک امر قرار داده است. تعبیر عجیبی است که اهمیت مطلب را روشن می‌کند.

بعد استثناء را ذکر کرده می‌فرماید: «وَإِنْ جَاهَدَاكُمْ عَلَى إِنْ تَشْرِكَ بِّيْ ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطْعِمُهُمَا»^۵

^۳. سوره مبارکه لقمان، آیه ۱۴

^۴. سوره مبارکه لقمان، آیه ۱۵

^۵. همان

از پدر و مادری که تلاش می‌کنند تو را به شرک بکشانند و پیداست که چنین پدر و مادری مشرك هستند و در شرک خودشان پا بر جاست هستند و پافشاری می‌کنند اطاعت مکن.

سپس اضافه می‌فرماید: «و صاحبهمما فی الدنیا معروفاً»^۶

با این که مشركند و اصرار دارند که تو را هم مشرك کنند در عین حال نباید با ایشان بدرفتاری کنی بلکه باید در زندگی دنیا رفتارت با ایشان بر اساس نیکی باشد.

ارتباط عاطفی اعضای خانواده با یکدیگر :

از نظر اسلام اساس زندگی خانوادگی بر محبت است.

در سوره روم می‌فرماید: «و من آیاته ان خلق لكم من انفسكم ازواجا لتسكعوا اليها بينكم موده و رحمه»^۷

منظور از جعل مودت و رحمت در این آیه جعل تکوینی و جبری غیر متکی به اسباب اختیاری نیست بدین معنی که تنها با تحقق پیمان زناشویی به طور تکوینی محبت و رحمتی در افراد بوجود آید.

البته هنگامی که انسان زنی را به همسری خویش برگزیند طبعاً نسبت به او احساس علاقه می‌کند.

ولی چنان بین زن و مرد تدریجاً عواطف خاصی بوجود می‌آید و رشد می‌کند، و برای پیدایش این رابطه عاطفی در تکوین و تشریع نیز ابزارهایی منظور شده است.

گاه در زندگی خانوادگی مسائلی پیش می‌آید که تنها با عاطفه حل نمی‌شود، و چه با مشکلاتی بروز کند که لازم است بصورتی حل شوند و اگر ادامه پیدا کنند به کلی پایه محبت و رحمت فرو میریزد.

این مسائل و مشکلات کم یا بیش برای اکثر خانواده‌ها بویژه در موارد اختلاف نظر بین زن و شوهر در کیفیت زندگی- مخصوصاً آن‌جا که ارتباط با فرزند پیدا می‌کند- می‌آید.

^۶. سوره مبارکه روم، آیه ۲۱
^۷. سوره مبارکه بقره، آیه ۲۳۳

۷- راه های مقابله با مشکلات :

(فَاحْتَمِلُوا وَعْثَاءَ الطَّرِيقِ وَفِرَاقَ الصَّدِيقِ؛ مشکلات را تحمل می کنند و جدایی را می پذیرند)

۸- راه تقویت دل :

(احی قلبک بالموعظه و...؛ جانت را با پندپذیری زنده کن)

۹- شرایط تحصیل علم :

(وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا خَيْرَ فِي عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ؛ دانشی که سود ندارد خیری در آن نیست)

۱۰- مسئولیت به قدر توان :

(فَلَا تَحْمِلْنَ عَلَى ظَهْرِكَ فَوْقَ طاقتک؛ بیش از توانت بر دوشت بار مگذار).

راه کار های ایجاد ارتباط صحیح بین اعضای خانواده :

۱- تقسیم کار و همکاری

در یک خانواده متدين، پویا و اعتدال گرا هریک از اعضا در کارها و رفع سختی ها و مشکلات با هم دیگر مشارکت و همکاری دارند. علی بن ابی طالب(ع) در خانه با همسرش زهرا(س) همکاری می کرد. کار خانه را زهرا به اختیار خودش انتخاب کرده و علی (ع) به او تحمیل نمی کند. در عین حال علی(ع) می خواهد فشاری بر همسر عزیزش وارد نیاید (و در کارها به او کمک می کند).

هنگامی که رسول خدا(ص) پیشنهاد تقسیم کار در منزل امام علی(ع) را می دهند، حضرت فاطمه (س) مسرور شده و رضایت خویش را این گونه ابراز می نمایند: «فَلَا يَعْلَمُ مَا دَاخِلَنِي مِنَ السُّرُورِ إِلَّا اللَّهُ بِإِكْفَائِي رَسُولُ اللَّهِ صَنَحَمِلَ رِقَابَ الرِّجَالِ^۴؛ جز خدا کسی نمی داند که از این تقسیم کار [کار منزل بر عهده زهرا (س) و تدبیر امور بیرون بر عهده علی(ع)] تا چه اندازه مسرور و خوشحال شدم، چرا که رسول خدا مرا از انجام کارهایی که مربوط به مردان است، بازداشت.»

^۴. قرب الاسناد، عبدالله حمیری، صفحه ۵۲

۲- وجود محبت

خانواده‌ای که سرشار از محبت، عاطفه، تفاهم، آرامش و احترام باشد، افراد متعادل و با شخصیت رشد یافته‌ای، سر بر می‌آورند. خانه‌گلی و خشتی که علی و فاطمه (ع) در آن زیسته‌اند و فرزندانی چون جوانان اهل بهشت، امام حسن و امام حسین (ع) را تربیت کردند.

قرآن کریم محبت نسبت به یکدیگر را این گونه سفارش می‌نماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سِيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا»^{۱۵} آنان که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند، خداوند بخشايشگر آنان را محبوب گرداند. در آیه‌ای دیگر به محبت و علاقه بین همسران تاکید شده است. «مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْواجًا لِتُسْكِنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^{۱۶} و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند!

در جای دیگر به صورت توصیه به محبت فرمود: «وَأَشِعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةً لِلرَّعِيَّةِ، وَالْمَحْبَّةَ لَهُمْ، وَاللُّطْفَ بِهِمْ، وَلَا تَكُنْ عَلَيْهِمْ سُبُّاً ضَارِبًا تَعْتَنِمُ أَكْلَهُمْ»^{۱۷} مهربانی با مردم را پوشش دل خود قرار ده و با همه دوست و مهربان باش، مبادا هرگز چونان حیوان شکاری باشی که خوردن مردم را غنیمت دانی.

۳- اظهار علاقه در خانواده

در سیره و رفتار خانوادگی امام علی(ع) طبق آنچه از تاریخ و روایات در دست داریم حتی یک مورد هم سواغ نداریم که رفتارها و برخوردها از مدار محبت و علاقه و آن چیزی که مرضی خداوند است، خارج شده باشد. وجود حضرت زهرا(س) به قدری برای حضرت علی(ع) مایه آرامش و خشنودی بود که امام علی(ع) در این باره می‌فرمایند: «فَوَ اللَّهِ مَا أَغْضَبَتُهَا وَ لَا أَكْرَهُتُهَا عَلَى أَمْرٍ حَتَّى فَبَضَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ وَ لَا أَغْضَبَتُنِي وَ لَا عَصَتَ لِي أَمْرًا وَ لَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتَنَكِشِفُ عَنِ الْهَمُومُ وَ الْأَحْزَانَ؛ بَهْ خَدَا قَسْمٌ مِنْ زَهْرَةِ رَا عَصْبَانِي نَكَرْدَم وَ بَرْ كَارِي او را مُجْبُر نَكَرْدَم، تا از دُنْيَا رَفَتْ و او مَرَا عَصْبَانِي نَكَرْدَم و در هیچ کاری از من نا فَرْمَانِي نَكَرْدَم. من هر وقت به چهره زهرا نگاه می‌کردم، همین نگاه هرگونه غم و اندوه را از من بر طرف می‌نمود».^{۱۸}

^{۱۵}. سوره مبارکه مریم، آیه ۹۶

^{۱۶}. سوره مبارکه روم، آیه ۲۱

^{۱۷}. نهج البلاغه، صفحه ۵۶۶، نامه ۵۳، محمد دشتی

^{۱۸}. کشف الغمہ فی معرفة الانہم، ۱۳۸۱ق، ج ۱، صفحه ۳۶۲

فردای عروسی حضرت زهرا(س) پیامبر اکرم(ص) از دخترش پرسید: «کیفَ أَنْتَ يَا بَنِيَّةٍ وَ كیف رأیت زوجک
قالَتْ لَهُ يَا أَبْتِ خَيْرُ زَوْجٍ؛^{۱۹} حالت خوب است؟ شوهرت را چگونه یافته؟» پاسخ داد: «بهترین شوهر است.»

«فَسَأَلَ عَلِيًّا كَيْفَ وَجَدْتَ أَهْلَكَ قَالَ نِعَمَ الْعَوْنُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ، أَنَّكَاهُ ازْعَلَى(ع) پرسید همسرت را چگونه
یافته؟ پاسخ داد: بهترین یاور بر طاعت و بندگی خداوند.»

۴- مراعات تعهدات اخلاقی و اعتقادی

در یک زندگی سالم و با آرامش، رعایت تناسب از نظر ارزش های اخلاقی و اعتقادی امری مسلم است، لذا
قرآن همسر را به لباس تشبیه نموده است «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ؛^{۲۰} زنان لباس برای شما و شما
مردان پوشش برای زنان هستید.»

مولانا علی(ع) در همین زمینه می فرمایند: «عَلَيْكُمْ بِالصَّقِيقِ مِنَ الشَّيْبِ فَإِنَّهُ مَنْ رَقَّ تَوْبَهُ رَقَّ دِينُه؛^{۲۱} برشما
باد پوشیدن لباس های ضخیم، زیرا کسی که جامه اش نازک باشد، دینش نازک شود.» از این رو عدم
تناسب بین فرد و همسر او که همچون لباس دائمی است مشکلات روانی و نیز زمینه انحراف فکری و
اعتقادی را به دنبال خواهد داشت، بنابراین پیشوايان دینی بحث کفویت زن و مرد را مطرح کرده اند.

«فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ(ص) يَا زِيَادُ جُوَيْبِرُ مُؤْمِنٌ وَ الْمُؤْمِنُ كَفُوْلِ الْمُؤْمِنَةِ؛^{۲۲} رسول خدا(ص) فرمود: ای زیاد
جویبر مؤمن است و مؤمن کفو برای زنان مؤمنه است.»

۵- عدالت در خانواده

دین اسلام بر رعایت مساوات و عدالت در خانواده تأکید فراوان و از هرگونه تبعیض و امتیاز بیجا به برخی یا
یکی از فرزندان و یا پسر و دختر به شدت منع کرده است. امام علی(ع) می فرمایند: «إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ ابْصَرَ رِجَالًا لَهُ وَلَدًا فَقَبَّلَ أَحَدَهُمَا وَتَرَكَ الْآخَرَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَرْجُونِكُمْ وَمَا يَعْلَمُكُمْ إِنَّمَا يَعْلَمُ مَا يَعْلَمُ^{۲۳} پیامبر(ص) کسی را دید که دو فرزند داشت، یکی را بوسید و دیگری را رها کرد [در این هنگام]
پیامبر خدا [به وی] فرمود: «چرا میان آنان یکسان عمل می کنند

^{۱۹}. بحار الانوار، ج ۲۳، صفحه ۱۳۳، ریاحین الشریعه، ج ۱، صفحه ۱۰۱

^{۲۰}. سوره مبارکه بقره، آیه ۱۸۷

^{۲۱}. تحف العقول، ج ۱۳۶۳

^{۲۲}. الکافی، ج ۵، صفحه ۳۴۱

^{۲۳}. من لا يحضره الفقيه، ج ۳، صفحه ۴۸۳

نتیجه گیری

ارتباطات انسانی جایگاه بسیار مهمی در روابط خانوادگی دارد. در حقیقت یکی از شاخصه های خانواده متعالی تعاملات انسانی سازنده یا ارتباطات مؤثر افراد با یکدیگر است. به همین دلیل نقش زیربنایی خانواده ارتباط مؤثر نیازهای عاطفی انسان را تأمین میکند و سهم بسیار مهمی در آرامش روانی افراد دارد. ارتباطات انسانی در خانواده به دو صورت کلامی و غیرکلامی انجام میشود. مهمترین مؤلفه های ارتباط کلامی در قرآن کریم سالم کردن گفتار کریمانه شکرگزاری موعظه دعا و... است. نکته مهمی کمde در مبحث «موعظه» وجود دارد نقشگفتگو و برقراری یک ارتباط کلامی سازنده در هدایت و تربیت فرزندان است که به نظر می رسد بیشапیش باید مورد توجه والدین قرار گیرد. مهمترین مؤلفه های ارتباط غیرکلامی در قرآن کریم ابزار چهره ای رفتارهای چشمی حرکات و ژستها رفتارهای لمسی رفتارهای آوا یی استفاده از زمان است. شایان ذکر است که از طریق هر کدام از ارتباطات غیرکلامی میتوان احساسات مختلفی مانند عطوفت محبت خشونت عصبانیت و... را انتقال داد. نکته قابل توجه اینکه به نظر می رسد انسانها از ارتباطات کلامی و غیرکلامی به صورت همزمان و در برخی موارد غیرارادی و ناخودآگاه استفاده میکنند و شاید نتوان به طور مشخص یکی را بر دیگری ترجیح داد

منابع و مأخذ

*قرآن کریم

*. نهج البلاغه، نامه ۳۱، صفحه ۵۳۰، ترجمه دشتی

۱. قرب الاسناد، عبدالله حمیری، قم، موسس ال البيت، صفحه ۵۲

۲. کشف الغمه فی معرفه الانئمه، علی اربلی، بنی هاشمی تبریز، ۱۳۸۱ق، ج ۱، ص ۳۶۲

۳. بحار الانوار، ج ۲۳، ص ۱۳۳، ریاحین الشريعة، ج ۱، ص ۱۰۱

۴. بقره، ۱۸۷

۵. تحف العقول، ابن شعبه حرانی، قم جامعه مدرسین، ۱۳۶۳ق

۶. الكافی، محمد ابن یعقوب کلینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۴۱

۷. من لا يحضره الفقيه، ابن بابویه صدوق، جامعه مدرسین، قم، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۴۸۳